

УДК 347.941

Дмитро Московчук,
студент магістратури факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН АНГЛО-САКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЩОДО ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті дається загальна характеристика змін до Цивільного процесуального кодексу України. Проаналізовано принцип розкриття доказів у цивільному процесі країн англо-саксонської правової системи на прикладі Англії та США. Визначено особливості подання доказів у цивільному процесуальному праві України.

Ключові слова: цивільне процесуальне законодавство, доказ, подання доказів, змагальність сторін, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Проведена судово-реформа в Україні, а саме прийняття Закону України від 02.06.2016 «Про судоустрій і статус суддів» [1], суттєво вплинула на всі види судочинства, у тому числі і на цивільне судочинство. 15 грудня 2017 року почала діяти нова редакція Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК).

Новий ЦПК України містить багато нових положень, серед основних можна виділити такі: з'явилися прямі норми щодо здійснення представництва в суді як виду правничої допомоги виключно адвокатом (крім установлених законом випадків); у новій редакції стаття 185 ЦПК України, яка встановлює підстави для залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, вже не містить такої підстави для повернення заяви, як «справа не підсудна цьому суду»; запроваджено спрощене провадження, в якому, зокрема, немає підготовчого засідання; введено Інститут малозначності справ. Крім того, змінилися правила визначення юрисдикції загальних судів (пріоритет надається предметній юрисдикції); запроваджено електронний суд – подання позовних заяв, заяв по суті, доказів тощо в електронному вигляді з обов'язковим скріпленням ЕЦП; встановлено відповідальність за введення суду в оману, введено нову статтю про неприпустимість зловживання процесуальними правами. Значних змін зазнав інститут доказування, зокрема: способи доказування доповнено електронними доказами; зобов'язано подавати докази разом із поданням позовної заяви; копії доказів відтепер необхідно надсилати іншим учасникам разом із заявою по суті справи [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням доказів і доказування у цивільному процесі займалися дослідники, зокрема: Д.О. Бочарова, Ж.В. Васильєва-Шаламова, О.С. Захарова, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, В.В. Масюк, Р.В. Тертишнікова, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра та інші. Разом із тим постійний розвиток науки та цивільного процесуального законодавства вимагає деяких узагальнень та вироблення нових підходів та критеріїв.

Метою статті є аналіз останніх змін до Цивільного процесуального кодексу України та характеристика принципу розкриття доказів у цивільному процесі як України, так і країн англо-саксонської правової сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Доказування є центральним інститутом цивільного процесуального права, що відбиває фундаментальні особливості національної моделі цивільного судочинства. Не дивно, що цей інститут зазнав значних змін у процесі реформування цивільного процесуального законодавства внаслідок конституційної реформи у сфері правосуддя, яка заклала підвалини для нової філософії відправлення правосуддя у цивільних справах.

Варто зазначити, що модернізація цивільного процесуального законодавства в Україні відбувається у світлі загальних світових глобалізаційних процесів у сфері права, що останнім часом стають все більш помітними та мають своїм результатом зближення елементів континентальної та англо-саксонської систем права і, як наслідок, інтернаціоналізацію національних систем цивільного судочинства [3].

Так, серед основних змін в інституті доказування варто згадати такі:

- розширення переліку засобів доказування за рахунок виокремлення електронних доказів (п. 1 ч. 2 ст. 76 ЦПК);

- закріплення поряд із належністю та допустимістю також таких вимог до доказів, як достовірність і достатність (ст. ст. 78-79 ЦПК);

- більш жорстку регламентацію правил подання доказів (ст. 83 ЦПК);

- введення складників процедури обміну змагальними паперами (ст. 83 ЦПК);

- часткове впровадження елементів процесуального естопелю (ч. 2 ст. 82 ЦПК);

- розширення дискреційних повноважень суду у сфері доказування, зокрема наділення його можливістю збирання доказів за власною ініціативою у виняткових випадках (ч. 2 ст. 13, ч. 7 ст. 81 ЦПК);

- застосування заходів процесуального примусу у разі зловживання процесуальними правами і невиконання обов'язків щодо доказів (ч. 8 ст. 84, ч. 1 ст. 143, ст. 146 ЦПК, п. 1, 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК) тощо [2].

З упевненістю можна сказати, що ці та інші нововведення у сфері доказування, передусім, спрямовані на підвищення ефективності цивільного судочинства та забезпечення права кожного на справедливий судовий розгляд. Поряд із цим окремі новели потребують більш детального аналізу та висвітлення, адже можуть викликати складнощі у процесі правозастосування.

Традиційно в процесуальній науці розкриття доказів пов'язують з елементами структури судового доказування. При цьому під розкриттям доказів розуміється ознайомлення з їх наявністю і вмістом у визначеному законом порядку. Фіксацію необхідності розкриття доказів у законодавстві багатьох країн можна оцінити не інакше як позитивне явище. Наявність даної норми виправдана. Як способи розкриття доказів розглядаються обмін змагальними паперами, забезпечення доказів, співбесіда судді зі сторонами в порядку підготовки справи до судового розгляду. Історично найбільш яскраво розкриття доказів як сукупність процесуальних дій із доведення представлено в англо-американському цивільному процесі. В американському доказової діяльності сторін:

- 1) обмін змагальними паперами (у разі подачі позовної заяви позивачем, відповіді на позовну заяву (пояснень до відповіді) відповідачем, у разі порушення цивільної справи (pleadings). За допомогою процесуальних документів учасники конфлікту інформують одна одну і суд про те, які питання підляга-

ють вирішенню, намічають рамки і перспективи конкретного спору; ці дії виступають як один із найважливіших елементів підготовчої частини процесу, забезпечуючи ефективне, економне і цілеспрямоване здійснення правосуддя. Узагальнення законодавства, судової практики, теоретичних концепцій дозволяє намітити основні цілі обміну змагальними паперами. Нині в США існує два види обміну змагальними процесуальними документами – фактичний і повідомний;

- 2) досудове подання і дослідження доказів (discovery). Процедура досудового подання доказів здійснюється в кілька стадій і включає в себе подання кожної зі сторін показань свідків, документів, інших доказів на обґрунтування своїх доводів по справі. Після закінчення процедури досудового подання доказів у разі, якщо між сторонами не укладена мирова угода, суд приступає до розгляду справи по суті. Стадіями досудового подання доказів є показання сторін і підготовка документів; дослідження документів та інших доказів, що є в розпорядженні супротивної сторони; медичне обстеження потерпілого на предмет виявлення ступеня заподіяння шкоди його здоров'ю; додаткове розкриття доказів і відгук щодо них;

- 3) досудова нарада, яка проводиться по найбільш складних справах, мета якого полягає у визначенні кола питань, що підлягають дослідженню в ході судового розгляду;

- 4) укладення мирової угоди;

- 5) розгляд цивільної справи судом [4].

В.К. Пучинский, характеризуючи процедуру досудового подання і дослідження доказів, яку він назвав «процедурою розкриття доказів», зазначив, що не можна заперечувати великий потенціал інституту розкриття доказів, але водночас не можна забувати, що, за рідкісним винятком, його норми надають руху тільки зацікавленим особам, нерідко навіть без повідомлення суду. Суд «виходить на сцену», коли сторони не приходять до угоди з будь-яких питань. Доказове право США містить положення, що забороняють сторонам під час розгляду справи судом оперувати важливими фактами, які не згадані в позовній заяві або поясненнях на позов. Такі правила щодо розкриття доказів прийнято називати «чистими». Однак заперечення проти використання доказів свідчать про обставини, які не були зазначені в ході обміну змагальними процесуальними документами, можна подолати за допомогою клопотання про зміну первісних пояснень. Таке клопотання підлягає відхиленню в тому разі, якщо зацікавлена особа переконає суд у тому, що зміна значно ускладнить для нього ведення процесу. Ще одним зі способів

впливу на зміст змагальних процесуальних документів є виключення доказів, аргументів, мотивувань, які можуть бути визнані судом такими, що не відповідають дійсності, хибними, необґрунтованими, зайвими, що не стосуються справи, що мають скандальний характер, ганьблять честь, гідність та ділову репутацію певних осіб [5].

У доказовому праві Англії розкриття доказів перед іншою стороною є одним із напрямів подання доказів поряд із наданням доказів до суду. Інститут розкриття доказів існує в англійському судочинстві з XVIII ст. На підставі цього здійснюються дії з розкриття доказів до порушення справи або в рамках існуючого процесу, в англійському праві виділяють досудове і судове розкриття доказів. Досудове розкриття доказів здійснюється зазвичай адвокатами сторін з метою інформування іншої сторони про наявність достатніх матеріалів, що підтверджують вимоги або заперечення, які забезпечать вигравш справи і вирішення питання про можливість врегулювання спору без судового розгляду шляхом укладення мирової угоди, визнання вимог зацікавленої особи або відмови щодо звернення до суду. Всі дії відбуваються поза рамками процесу, в неофіційному, добровільному порядку і процесуальним законодавством не регламентуються. Суддя, як правило, в таку діяльність не втручається, крім випадків відмови власника інформації розкрити необхідний доказ [5].

Судове розкриття доказів може бути стандартним і особливим. В рамках стандартного розкриття від сторони потрібно розкрити документи, на які вона посилається. Це можуть бути матеріали, які підкріплюють власні вимоги або несприятливо позначаються на позиції іншої сторони. На вимогу противника кожен учасник спору зобов'язаний також розкрити документи, які свідчать не на його користь. Обов'язок сторони розкрити документи обмежена тими доказами, які знаходяться під її контролем, тобто знаходяться або знаходились в її фізичному володінні, вона мала або має право володіти ними, або мала або має право вивчити їх, або отримати їх копію. Процедура стандартного розкриття доказів полягає в наданні супротивній стороні списку документів, що включає в себе всі відповідні докази, незалежно від того, має намір чи ні сторона пред'явити їх у суді [5].

Напевно, будучи прихильниками англосаксонської правової системи, розробники судової реформи вирішили частково запровадити деякі елементи, наприклад надання доказів під час пред'явлення позову, а не під час розгляду справи, в цивільне процесуальне законодавство України.

Змагальність буде визначатися не в наданні сторонами різних доказів під час розгляду справи, а в переконанні суду, як арбітра, в належності, допустимості, достовірності та достатності таких доказів.

Традиційно проблеми доказування у цивільному судочинстві розглядаються через призму вимог принципу змагальності. Попередня редакція ЦПК тяжіла до регламентації моделі чистої змагальності, за якої тягар доказування цілком покладався на сторін, натомість суд не мав права збирати докази за власною ініціативою, а лише міг у разі виникнення у сторін складнощів в отриманні доказів за їх клопотанням витребувати останні.

У чинній редакції ЦПК законодавець дещо по-іншому відображає співвідношення функцій сторін та суду під час доказової діяльності. Зокрема, поряд із класичними постулатами про те, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін (ч. 1 ст. 12 ЦПК), обов'язок доказування покладається на сторін (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК) і збирання доказів у цивільних справах за загальним правилом не є обов'язком суду (ч. 2 ст. 12 ЦПК), суд наділений можливістю у виняткових випадках збирати докази за власною ініціативою (ч. 7 ст. 81 ЦПК) [2].

Такими випадками, окрім добре відомої можливості суду витребувати необхідні докази за власною ініціативою у справах окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК), є:

1) право суду збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК);

2) право суду витребувати за власною ініціативою докази, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК) [2].

Слід зауважити, що зазначені новели процесуального законодавства можуть мати різне трактування, зокрема, вони можуть бути розцінені як порушення принципу змагальності, відхід від змагальної моделі у бік слідчої моделі цивільного судочинства. На мій погляд, такі твердження є дещо передчасними, виходячи з такого.

Загальне правило щодо розподілу функцій сторін та суду у доказовій діяльності впливає із системного тлумачення положень ЦПК. Так, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, крім випадків,

встановлених цим Кодексом (ч. 2 ст. 12 ЦПК). Натомість роль суду зводиться до керування ходом судового процесу; роз'яснення у разі потреби учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій, сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК (п. 1, 3, 4 ч. 5 ст. 12 ЦПК).

Відповідно до п. 2. ч. 1 ст. 43 ЦПК учасники справи мають право подавати докази, яке у взаємозв'язку з положеннями ст. 44 повинно використовуватись добросовісно, а не всупереч завданню судочинства. Відповідно до п. 2 та 4 ч. 2 ст. 43 ЦПК учасники справи зобов'язані подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази.

Завдання законодавця щодо регламентації конструкції доказування полягає у забезпеченні гармонічного поєднання активності сторін та суду в цивільному судочинстві. При цьому, на наш погляд, активність сторін відбиває приватно-правові засади змагального процесу, а активність суду – публічно-правовий інтерес в ефективності відправлення правосуддя. І якщо раніше приватно-правовим інтересам заінтересованої особи у цивільному судочинстві віддавалася перевага у регламентації інституту доказування, то нині законодавець зважає також і на публічно-правові інтереси в межах зазначеного інституту. Передусім, це проявляється у чіткому закріпленні обов'язків учасників справи та наслідків їх невиконання, забороні зловживань процесуальними правами та наділенні суду ефективними засобами боротьби з такими зловживаннями.

Особливістю нового ЦПК є те, що основний масив правової роботи виконується на стадії, яка передує підготовчому судовому засіданню (зокрема, під час подання заяв по суті справи), та безпосередньо на ньому. Адже саме на цьому етапі ЦПК зобов'язує сторони подати клопотання, заявлення яких пізніше не допускається.

Так, позивач повинен надати докази разом із позовною заявою. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, надають їх разом із відзивом або письмовими поясненнями. Якщо доказ не може бути наданий з поважних причин, суд може передбачити для цього додатковий строк. Якщо зі зміною предмета, підстав позову або з поданням зустрічного позову змінились обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин установлює строк для надання додаткових доказів.

Планується, що усі докази повинні бути пред'явлені позивачем під час подачі позо-

ву до суду. Відповідачі, треті особи повинні подати суду докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень.

Копії доказів заздалегідь надсилаються або надаються іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги докази у разі відсутності підтвердження надіслання їх іншим учасникам. Сторона позбавлена обов'язку заздалегідь надсилати докази, якщо вони є у відповідного учасника, подані до суду в електронній формі або є публічно доступними.

Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен повідомити суд про це письмово. У разі визнання таких причин поважними суд може встановити для подання додатковий строк.

Стаття 84 ЦПК України відсікає докази, подані після закінчення підготовчого засідання або після встановленого строку, – такі докази до розгляду судом не приймаються.

Усі вищезазначені новації стосуються також і норм щодо витребування та забезпечення доказів.

Сміливим нововведенням у цивільному процесі є також можливість сторони відмовитись від визнаних до цього обставин справи, якщо доведе, що визнала їх помилково. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин [2].

Висновок

Отже, доказування є одним з основних інститутів цивільного процесуального права, і тому не дивно, що він зазнав значних змін у процесі реформування цивільного процесуального законодавства внаслідок конституційної реформи у сфері правосуддя, яка заклала підвалини для нової філософії відправлення правосуддя у цивільних справах. Модернізація цивільного процесуального законодавства в Україні відбувається у світлі загальних світових глобалізаційних процесів у сфері права, що останнім часом стають все більш помітними та мають своїм результатом зближення елементів континентальної та англо-саксонської систем права і, як наслідок, інтернаціоналізацію національних систем цивільного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 20.03.2019).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.gov.ua/laws/show/1618-IV>

rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 20.03.2019).

3. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22-23.

4. Аболонин Г.О. Гражданское процессуальное право США. Москва, 2010. С. 144-145.

5. Пучинский В.К. Гражданский процесс зарубежных стран. Москва, 2007. С. 304.

В статье дается общая характеристика изменений, внесенных в Гражданский процессуальный кодекс Украины. Проанализирован принцип раскрытия доказательств в гражданском процессе стран англо-саксонской правовой семьи на примере Англии и США. Определены особенности представления доказательств в гражданском процессуальном праве Украины.

Ключевые слова: гражданское процессуальное законодательство, доказательство, представление доказательств, состязательность сторон, зарубежный опыт.

The article gives a general description of changes to the Civil Procedural Code of Ukraine. The principle of disclosure of evidence in the civil process of the Anglo-Saxon legal family is analyzed with the example of England and the United States. The peculiarities of providing evidence in the civil procedural law of Ukraine are determined.

Key words: civil procedural law, evidence, presentation of evidence, adversarial parties, foreign experience.

